

ISSN 2349-638x  
Impact Factor 7.149

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY

RESEARCH JOURNAL

PEER REVIEW & INDEXED JOURNAL

Email id : aairjpramod@gmail.com

www.aairjournal.com

SPECIAL ISSUE No. 90

Volume - 01

**Literature, Society and Culture**

SPECIAL ISSUE PUBLISHED BY  
AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY  
RESEARCH JOURNAL

Peer Review & Indexed Journal | Impact factor 7.149  
Email id : aairjpramod@gmail.com  
www.aairjournal.com  
Mob. 8999250451

Executive Editor

Dr. P. B. Patil

Principal

Karmaveer Hire, Arts, Science, Commerce  
and Education College, Gargoti

Co-Editor

Mr. Rajratna S. D.

Dr. Dewale Y. D.

Dr. Desai S. B.

Mr. Chitrakar R. A.

Chief Editor

Prof. Pramod Tandale

**Aayushi International Interdisciplinary  
Research Journal (AIIRJ)**

Peer Reviewed And Indexed Journal

ISSN 2349-638x

Impact Factor 7.149

Website :- [www.aairjournal.com](http://www.aairjournal.com)

**Theme of Special Issue**

**Literature, Society and Culture**

(Special Issue No.90)

**Chief Editor**

**Mr. Pramod P. Tandale**

**Executive Editor**

**Dr. P.B.Patil**

Principal,

Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti

**Co-Editor**

**Mr. S.D.Rajratna**

**Dr. Y.D. Dewale**

**Dr. S.B. Desai**

**Mr.R.A.Chitrakar**

---

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc.; Without prior permission.

**Aayushi International Interdisciplinary Research Journal**

ISSN 2349-638x

Special Issue No.90

27<sup>th</sup> March 2021

**Disclaimer**

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the

---

## Volume 01

Sr.No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
1.	Mr. S.D. Rajratna	Socio-Political Issues in Margie Orford's Crime Novel, Like Clockwork	1
2.	Chandrakant K. Chavan	The struggle and suffering in Hemingway's 'The old man and the sea'	5
3.	Dr. Madhavi Pawar	The Fractured Identity That Long Silence	8
4.	Dr. Uttam Ramchandra Patil	Literature: A Gateway to Social Change	10
5.	Dr. Prashant Kale	A Study of Reading Habits of B.Ed. Teacher Trainees	13
6.	Dr. A. S. Arbole	Society and Symbols Depicted in the Novel <i>Train to Pakistan</i>	17
7.	Mrs. Jadhav Jyoti Mohan	Provincial Customs and Attitudes Dictate the Future of Children in Anita Desai's Novel <i>Fasting, Feasting: A Social Study</i>	20
8.	Mr. Sorate J.B.	Role Of Literature in Social Change	23
<b>Marathi Language</b>			
9.	प्रा.डॉ.आनंद वारके	सामाजिक चळवळी आणि राजन गवस यांच्या कादंबऱ्या	25
10.	प्रा. डॉ. सुभाष पाटील	मराठीतील आदिवासी साहित्य प्रवाह	31
11.	डॉ. कुंडलिक चिंधू पारधी	सामाजिक चळवळी आणि आदिवासी साहित्य	38
12.	डॉ. लता पां. मोरे	'ज्याचा त्याचा प्रश्न'मधील स्त्रीवादी दृष्टिकोन	42
13.	प्रा.चिंतामण दुंदा धिंदळे	सामाजिक चळवळी आणि आदिवासी कविता	47
14.	डॉ. योगिता मारुती रांधवणे	नव्वदोत्तर ग्रामीण कादंबरीतील बदलते ग्रामीण मानसिकता	52
15.	प्रा. आशालता नारायण खोत	मराठी कादंबरीतील बदलते चित्रण (बनगरवाडी)	55
16.	प्रा. सुजाता संजय चोपडे	'सूड' कथेची नायिका जानकी चा ज्वालाप्रसाद पर्यंतचा प्रवास	60
17.	प्रा. मोहन बाबुराव चव्हाण	सामाजिक चळवळी आणि ग्रामीण कथा	65

नवदोत्तर ग्रामीण कादंबरीतील बदलेली ग्रामीण मानसिकता

डॉ. योगिता मारुती रांधवणे

रयत शिक्षण संस्थेचे

राधाबाई काळे महिला महाविद्यालय, अहमदनगर

ईमेल- [yogitarandhavane9@gmail.com](mailto:yogitarandhavane9@gmail.com)

प्रास्ताविक

ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा कणा असलेली शेती ही सुरुवातीपासूनच संकटात आहे. शेतकऱ्याचे वर्षाचे उत्पन्न आणि शेतीचा व जगण्याचा खर्च याचा ताळेबंद आजपर्यंत जुळलेला दिसत नाही. याशिवाय खाऊजा अर्थनीतीमुळे ग्रामीण शेतकऱ्यांच्या जीवनावर अनिष्ट परिणाम झाले आहेत. याचाच परिणाम मराठी ग्रामीण कादंबरीतून येणाऱ्या समकालीन शेतकरी जीवन चित्रणावर झालेले आहे. आत्महत्येच्या वाटेवर चालणारा शेतकरी, वांझोटया ठरलेल्या शेतकरी चळवळी, शहर खेडे यांच्यात रुंदावलेली दरी गावातील नवतरुणांत वाढत चाललेले शहराचे आकर्षण, यामुळे मोडत चाललेली ग्रामसंस्कृती, नात्यात येत असलेला फोलपणा स्वतःपुरते पाहण्याची वाढत चाललेली वृत्ती, प्रामाणिक माणसाची होणारी दमछाक, पैशाला आलेले देवपण हे सारे जागतिकीकरणाचे देणे असून त्याचा परिणाम ग्रामजीवनावर खूपच पडलेला आहे. या सर्व घडामोडीचा प्रभाव मराठी ग्रामीण कादंबरीवरही पडलेला असून त्याचे प्रतिबिंब या दशकातील कादंबरीत रेखाटले आहे.

नवदोत्तरग्रामीण कादंबरी वाटचाल व वेगळेपण :-

भारतासारख्या कृषीप्रधान देशाने १९९१ मध्ये नवे आर्थिक धोरण स्वीकारले. त्याचा ग्रामीण साहित्यातील कथा, कविता, नाटक साहित्याप्रमाणे मराठी, ग्रामीण कादंबरीवरही जागतिकीकरणाचा प्रभाव पडलेला आहे. त्याचे कारण म्हणजे ग्रामीण लेखक ग्रामीण समाजजीवनात वावरत असताना त्यांना अलेले अनुभव, ग्रामीण संस्कृती, रूढी, परंपरा, ग्रामनिष्ठा कृषिसंस्कृती, ग्रामीण माणसांचे राहणीकमान, त्याची केशभूषा, वेशभूषा, त्याचे सण-उत्सव खेड्याची रचना, व्यापार, उद्योग, रोजगार अशा विविधांगी घटकांचे ग्रामीण कादंबरीच्या माध्यमातून चित्रण केले आहे. मुक्त अर्थव्यवस्थेची स्वीकार व त्यामुळे जगाला आलेले एक मोठया खेड्याचे स्वरूप या शहरी आणि ग्रामीण माणसाच्या जगण्यात अमुलाग्र बदल झाले. शहरे बदलली तशी खेडीही बदलली याचे प्रतिबिंब तत्कालीन साहित्यात बरोबरच कादंबरीत पहावयास मिळते. १९९० नंतर रा.रं बोराडे, बाबाराव मुसळे, संदानंद देशमुख, अशोक कोळी, राजन गवस, रंगनाथ पठारे, विश्वास पाटील, किशोर सानप, पुरुषोत्तम बोरकर, प्रवीण दशरथ बांदेकर, जी. के. ऐनापुरे यांच्या ग्रामीण कादंबऱ्यातून खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाचे होणारे चांगले, वाईट परिणाम मांडण्यात आलेले आहेत. याशिवाय मराठी ग्रामीण कादंबरीकारांच्या कादंबऱ्यातून 'खाऊजा' अर्थनीतीचे आजतागायत चित्रण केले जात आहे. त्यामुळे जागतिकीकरण आणि मराठी ग्रामीण कादंबरीची वाटचाल आज २१ व्या शतकातही सुरुच आहे. संदानंद देशमुख यांच्या 'बारोमास' या कादंबरीतील जागतिकीकरण संदर्भात प्रा. शेटकार रामशेट्टी असे म्हणतात की, "बारोमास या कादंबरीत जागतिकीकरणामुळे शेतकऱ्याच्या मुलाला म्हणजे एकनाथाला दुःखाचे जीवन जगावे लागत आहे. तो एम.ए. बी. एड प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण होऊनही त्याला नौकरी मिळत नाही. तो शेतीत काम करीत असल्यामुळे त्याची पत्नी त्याच्यासोबत राहत नाही. त्याच्या स्वप्रांच्या चुराडा होतो. 'बारोमास' या कादंबरीत मांडलेल्या एकनाथ या एका शेतकऱ्याच्या मुलाची कहाणी नसून संबंध देशातील शेतकरी मुलांची कहाणी आहे. प्रत्येक शेतकऱ्यांच्या नशिबी बेकारीचा प्रश्न 'आ' वासून उभा राहिलेला आहे. म्हणजेच, सर्वसामान्य शेतकरी हा आर्थिक विवंचनेत दिवस काढत आहे."<sup>१</sup>



शेतकऱ्यांच्या मुलांची होणारी फरफट ग्रामीण कादंबरीतून चित्रित होताना दिसून येते. राजन गवस यांनी 'कळप' व 'तणकट' या कादंबरीतून शहर व गाव यातील नेमके अंतर प्रभाविपणे व्यक्त केले आहे. किशोर सानप यांच्या 'पांगुळवाडा' या कादंबरीतून खेडयातून शहराकडे जाणाऱ्या लोकांची मानसिकता, ग्रामीण जीवनाचे होणारे 'स्थित्यंतर' या कादंबरीत टिपले आहे. तर रमेश इंगळे यांनी 'निशाणी डावा अंगठा' २००५ या कादंबरीतून आजची बदलत चालेली ग्रामव्यवस्था, शाळा, दवाखाने याचे यथार्थ चित्रण केलेले आहे. तर प्रतिमा इंगोल यांची बुढाई, अप्पासाहेब खोत यांची गाव पांढरीच्या वाटेवरी, प्रशांत पोखरकर यांची गाव ढासळत आहे, भारत काळे यांची ऐसे कुणबी भूपाळ, प्रकाश देशपांडे यांची बारदान, कृष्णात खोत यांची रौंदाळा, अशोक कोळी - कुंधा, महेंद्र कदम-धुळपावल, कैलास दौंड - कापूस काळ, पांडुरंग कुंभार- गावकूस, पाणधुई, मोहन पाटील- साखरपेरा, हया कादंबऱ्या नव्वदोत्तरी ग्रामीण कादंबरीची वाटचाल सांगणाऱ्या आहेत.

### बदलेली ग्रामीण मानसिकता :-

पारंपरिक ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत ग्रामीण माणूस, ग्रामीण शेतकरी हा सुखी-समाधानी होता. परंतु जागतिकीकरणाने ग्रामीण पारंपरिक अर्थव्यवस्था बदलून नवी अर्थव्यवस्था वसत आहे. आज शेती करणे परवडण्याजोगी राहिली नाही. जागतिकीकरणामुळे सामान्य माणसाच्या हातात नवे तंत्रज्ञान आले. मोबाईलव्दारे घरात बसून शेतीतील मोटरपंप चालू किंवा बंद करता येईल, असे तंत्रज्ञान विकसित झाले. शिक्षणाच्या माध्यमातून नोकरी उद्योगात शिरकाव झाल्यामुळे खेडेगावातील नव्या पिढीचे राहणीमान बदलले. गावातील प्रत्येक घरावर टि. व्ही. डिश. लावलेल्या दिसू लागल्या, मॉल संस्कृती वाढीस लागली, प्रसारमाध्यमांच्या प्रसारामुळे जगात घडणारी प्रत्येक गोष्ट क्षणात सर्वत्र पसरू लागली. दुसरीकडे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या मुक्त संचारामुळे शेतकऱ्यांच्या शेतात पिकलेली फळे, भाजीपाला, धान्य हे कवडीमोल भावाने विकले जाऊ लागले. तोच माल आकर्षक पॅकिंगमध्ये या कंपन्या बाजारात आणून जास्त किंमतीत विकून मोठ्या होऊ लागल्या. नव्या तंत्रज्ञानाच्या आगमनासोबत अवर्षणासारख्या आपत्तीमुळे अपेक्षाभंगाचे दुःख वाढून कर्जाचे ओझे शेतकऱ्यांच्या मानगुटीवर वाढायला लागले. असह्य होणाऱ्या ताणाची परिणीती शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येस होऊ लागली. "शेती नीट पिकत नसेल तर ती विकून टाकावी आणि त्या पैशात पोटापाण्यासाठी दुसरा उद्योगधंदा बघावा दुकान टाकावे किंवा पाण्याची व्यवस्था करून बागाईत करावी अर्थात बागायती शेती करून शेतीमालाला भाव मिळत नसेल तर मग सरळच विकून टाकावी. अशीही भयंकर मानसिकता ग्रामीण भागातील शेतकरी कुटुंबातून निर्माण झाली"२ आधुनिकीकरण व जागतिकीकरणाची ही दुसरी बाजूही विचारात घ्यावी लागेल. या सर्वांचे दर्शन या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरीतून घडत गेले. अशोक कोळी यांच्या 'पाडा' (२००६) सुरेंद्र पाटील यांच्या चिखलवाटा (२००७) अशा काही कादंबऱ्यातून हे नव्या यंत्राचे आधुनिकतेचे वारे आणि त्याच्या झंझावात वाहून जाणारा ग्रामीण समाज याचे चित्रण आलेले आहे.

### भ्रष्टाचाराचा भयंकर विळखा :-

ग्रामीण भागात या कालखंडात भ्रष्ट व्यवस्थेचा शिरकाव होत गेला. शिक्षण संस्थामधून नवशिक्षितांची पिळवणूक होऊ लागली. साखर कारखाने, दुध संस्था, सहकारी सोसायट्यां मध्ये मक्तेदारी वाढीस लागली. या संस्था आपल्याकडे टिकवून ठेवण्यासाठी राजकारण गलिच्छ धरावर पोहोचले पैशातून सत्ता व सत्तेतून पैसा असे नवे समीकरण उद्घास आले. गुंडाचा शिरकाव झाल्यामुळे राजकारणातील स्वच्छ चारित्र्याची माणसे बाजूला गेली. सामान्य माणूस या भ्रष्ट व्यवस्थेत भरडला गेला. शेती करणारे, व्यवसाय करणारे नोकरी करणारे असे सारेच या व्यवस्थेतील सत्तास्थानाचे गुलाम झाले. या सगळ्या परिस्थितीचा परिणाम म्हणजे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती कमालीची खालावली. त्यामुळे यांचे पडसात ग्रामीण कादंबरीवरती पडणे साहाजिक होते. शेतकऱ्यांच्या आर्थिक परिस्थिती विषयी लिहिताना देशपांडे म्हणतात की, " ग्रामीण जनतेवरील म्हणजे मुख्यत्वे शेतकऱ्यांवरील कर्जाचे

ओझे वाढले. भारतातील बहुसंख्य शेतकऱ्यांना दारिद्र्यामुळे विविध गरजा भागविण्यासाठी वेळोवेळी कर्ज काढावे लागले. मग त्या गरजा कृषीसंबंधी असोत की अनुत्पादक स्वरूपाच्या (लग्न, धार्मिक सणसभारंभ अथवा कार्य ) असोत कर्जाचा उपयोग उत्पादक कार्यासाठी करूनही त्यांची आर्थिक स्थिती विशेष न सुधारल्यामुळे कर्जाचा व त्यावरील व्याजाचा भार सतत वाढतच जाऊन ग्रामीण जनता ऋणग्रस्त होते.<sup>३</sup> तसेच राजकीय लोक स्वार्थासाठी समाजाची विभागणी गटागटात करतात. त्यामुळे सामान्य माणूस आपआपसात भांडत बसतो. देश स्वतंत्र होऊनही त्याच्या नशिबी पारतंत्र्यच आहे. "स्वातंत्र्यानंतरचा समतेचा लढा इथेच उभारला गेला. शेतकऱ्यांच्या हक्कासाठी संघर्ष घडले ते इथेच अमेरिकन मिशनर इथ शैक्षणिक व सामाजिक सेवेचा आदर्श उभा केला. इथल्या सेवाभावी कार्यकर्त्यांनी शिक्षण संस्थांचे जाळ गुफलं आणि खेडयापाडयापर्यंत ज्ञानाचे पाझर पोहोचले"<sup>४</sup> आर्थिक दारिद्र्य त्यातून व्यसनाधिनता आजार अशा समस्यांच्या गर्तेत ग्रामीण समाज ओढला गेला. सारी ग्रामव्यवस्था रसातळाला जाऊ लागल. एकविसाव्या शतकातील ग्रामीण कादंबरीत हेच चित्रित व्हायला लागले. व. बा. बोधे यांची 'पाननिवळी' (२००७) आणि सुरेशकुमार लोंढे यांची 'शाळा आणि माती' (२००७) अशा काही कादंबऱ्या यादृष्टीने महत्त्वाच्या ठरतात.

#### वाढती बेकारी :-

ग्रामीण भागात शिक्षणाचा प्रसार वाढल्यामुळे नवीन पिढी शिक्षित झाली. शिक्षणाच्या काळात त्यांची शेतीकामाची सवय मोडते. पदवीधर झालेले हे तरुण शेतीकाम करीत नाही. दुसरीकडे एवढे शिक्षण घेतलेल्या या तरुणांना नोकऱ्या मिळत नाहीत. त्यांनी घेतलेले शिक्षण निकामी ठरते. शिकवण्यासाठी आई बापांनी केलेल्या खर्च वाया जातो. अनेकांनी शेती विकून कर्ज काढून मुलांना शिकवलेले असते. काहीनी कष्ट करून मुलांना शिकवलेले असते. त्यांच्याही आशा फोल ठरतात. नवशिक्षितांची ही नवी पिढी सैरभैर झालेली आहे. मुले शिकली तरी नोकरी मिळत नसल्यामुळे बेकारी वाढते. काही शेतात काम करतात. उपवर मुलींचे बाप आपल्या मुलींचे लग्न अशा नोकरी नसलेल्या मुलांबरोबर करण्यास तयार होत नाहीत. लग्नासाठी नोकरी मिळणे महत्त्वाचे होऊ लागले आहे. सदानंद देशमुख यांच्या (बारोमास ) २००२ या कादंबरीत याचे चित्रण येते.

#### समारोप :-

शेतकऱ्याला बारा महिने शेतात राबावे लागते. श्रम हेच त्यांचे भांडवल असते व त्याचीच गुंतवणुक करावी लागते. नवी पिढी शिकल्यामुळे तिला हे श्रम नको वाटतात त्यातून आर्थिक समस्या निर्माण होतात व त्यांना आत्महत्येसारख्या वाईट मार्गाला जावे लागते. वाढता खर्च कमी उत्पन्न यामुळे ग्रामीण भागातील माणसाला संसाराचा भार सहन होत नाही. तो आत्महत्येकडे वळतो. आज नवनविन तंत्रज्ञान येत आहे परंतु त्यासाठी पैसा शिल्लक राहत नाही. निसर्गाची अवकृपा, अतिवृष्टी, दुष्काळ शेतमालाला भाव न मिळणे, वाढती महागाई यामुळे शेतकरी हवादिल झालेला दिसतो व या सर्व परिस्थितीचे वर्णन या कालखंडातील कादंबऱ्यातून आलेले आहे.

#### संदर्भ ग्रंथ :-

१. नाईकवाडे शेषराव, (संपा) 'जागतिकीकरण समकालीन बदलते संदर्भ', अलंकार प्रकाशन, उमरी, प्र. आ. २०१२ पृ. १६९.
२. पाटील मोहन, 'ग्रामीण साहित्य आणि संस्कृती' स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद प्र. आ. २००२ पृ. ८४.
३. देशपांडे स.ह, 'मराठी विश्वकोश', खंड ०५ वा (संपा) जोशी लक्ष्मणशास्त्री (प्रकाशन) म.रा.सा.संमंडळ मुंबई १९७७ पृ. ३६१.
४. शेवते अरुण (संपा) ७० वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन, गडाख यशवंतराव व्दितीय आवृत्ती ०३ जानेवारी पृ. ७, ८.